

TANZİMAT DÖNEMİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEĞİŞEN YÖNETİM ANLAYIŞI

THE TANZİMAT PERIOD AND CHANGING ADMINISTRATIVE MENTALITY IN THE OTTOMAN EMPIRE

Erhan EZİCİ*

Geliş Tarihi/Received:13.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted:10.06.2020

EZİCİ, Erhan, (2020), "Tanzimat Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Değişen Yönetim Anlayışı", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2801-2821.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık 600 yıllık ömründe, devlet teşkilatında önemli değişimler yaşanmıştır. XIII. Yüzyıl başlangıcında bir beylik olarak kurulan devlet hızla genişlemiş, İstanbul'un Fethi ile XV. Yüzyılın ortasında bir İmparatorluğa dönüşmüş, XVI. yüzyıl'da ise Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmiştir. Askerî örgütlenme temelinde gelişen devlet, Osmanlı padişahı tarafından mutlakiyetçi bir anlayış ile yönetilmiştir. Nitekim mutlak yönetim, devletin işleyişi açısından önemli bir kural olarak kabul edilmiştir. Örneğin XVI. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları, Batılılar tarafından incelenmiş ve Osmanlıların başarısının sırrı anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu dönemde hükümdar olarak Osmanlı padişahının devleti mutlak monarşi ile yönettiği ve İmparatorluğun başarısının bu yönetim biçimi sayesinde olduğu belirtilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından uygulanan ve başarılı olunan bu yöntemin İmparatorluk açısından sahip olduğu önem, Osmanlı devlet adamlarınca da dile getirilmiştir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman sonrası devletin eski başarılı ve güçlü günlerine dönme çabalarında ifade edilen unsurlardan birisi de, mutlakiyetçi yönetim şeklinde ortaya çıkan bozukluklardır. Fakat XVI. yüzyılın sonu itibarıyla eski askerî başarılar sürdürülememiş ve geleneksel reform çabaları ortaya çıkmıştır. 1699 yılındaki askerî yenilgi sonrası imzalanan Karlofça Antlaşması ise önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşma sonrası Osmanlı askerî yapısında Batı tarzı ıslahat yapma gerekliliği kabul edilmiş ve yönetici sınıf içinde sivil bürokratlar yükselmeye başlamıştır.

Yaşanan çeşitli problemler ve başarısızlıklar sonucunda XVIII. yüzyılda Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiştir. Böylece sadece askerî alanda değil, idari, mali ve toplumsal alanlarda da ıslahatlar başlamıştır. Lale Devri reformlarını, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid döneminde yapılan reformlar takip etmiştir. Lale Devri'nde yapılan reformların, kimi özellikleri nedeniyle önceki dönemlere nazaran farklı bir reform anlayışı çerçevesinde gelişim gösterdiği kabul edilmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi, bu dönem reformlarının sadece askerî alan ile sınırlı kalmamasıdır. III. Selim dönemi ile birlikte Nizâm-ı Cedîd kapsamında reformlar uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde geleneksel reform anlayışı tamamen terk edilmiştir. Fakat Lale Devri ve III. Selim dönemi Nizâm-ı Cedîd reformları birer isyanla sonuçlanmıştır. II. Mahmud saltanatında ise önemli reformların yapılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında gerçekleşmiştir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ise yeni bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten sonra devlet teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin geleneksel kurumlar yerine Batı tarzı kurumlar oluşturulmuştur. Böylece yeni ıslahatlar yapılarak devletin kurtarılması amaçlanmıştır fakat bunun sonucunda kurulan yeni kurumlar ile padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu durum Osmanlı padişahlarının mutlakiyetçi yönetiminde kimi değişimlere neden olmuştur.

Tanzimat dönemiyle birlikte birçok alanda ıslahat yapılmış ve Babiâli bürokratları yönetici sınıf içinde güç kazanmıştır. Özellikle Avrupa'yı tanıyan ve yabancı dil bilgisine sahip yeni Osmanlı bürokratları,

*Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, erhan.ezici@usak.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2370-509X>)

bu dönemde etkinlik kazanmıştır. Böylece devlet teşkilatında değişim devam etmiş, yeni kanunlar çıkarılmış ve Osmanlı yönetiminde önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bu değişimi dönemin Osmanlı padişahlarının söylemleri üzerinden de izlemek mümkündür. Bu çalışmada, Tanzimat döneminde devlet teşkilatında ortaya çıkan düzenlemelerden bahsedilmiş ve Osmanlı yönetim anlayışında oluşan farklılık Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in söylemleri üzerinden izlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz tarafından benimsenen yeni yönetsel uygulamalar ele alınmıştır ve geçmiş dönemlere göre mutlakiyetçi yönetim anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitekim Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in yeni devlet kurumlarının açılışında okutulan nutukları incelendiğinde, geçmiş uygulamalara göre önemli değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat, Modern Devlet, Islahat.*

Abstract

In the 600-year lifetime of the Ottoman Empire, significant changes were experienced in the state organization. The state, which founded as a principality at the beginning of the thirteenth century, expanded rapidly and turned into an empire in the middle of the fifteenth century after conquest of Istanbul and become the most powerful state of Europe in the sixteenth century. The state, which developed on the basis of military organisation, was ruled by an Ottoman Sultan with an absolute approach. As a matter of fact, absolute administration has been accepted as an important rule for the functioning of the state. For example, the institutions of the Ottoman Empire which was the most powerful state of Europe in the sixteenth century, were examined by the Westerners and the secret of success of the Ottoman Empire was tried to be understood. In this period, it was stated that the Ottoman sultan ruled the state with absolute monarchy as the ruler and the success of Empire was thanks to this form of government. The importance of this method, which was applied and succeeded by Mehmed the Conqueror, Sultan Selim (the stern) and Suleyman the Magificent, was expressed by the Ottoman statesmen. As a matter of fact, one of the factors expressed for the efforts of the state to return its old successful and powerful days after the Suleyman the Magnificent, is the disorder that occur in the absolutist rule. But at the end of the sixteenth century, old military successes could not be maintained and traditional reform efforts emerged. The Treaty of Karlowitz, which was signed after the military defeat in 1699, was accepted as an important breaking point. After this treaty, the necessity of Western style reform in the Ottoman military structure was accepted and civil bureaucrats started to rise in the ruling class.

As a result of various problems and failures, the superiority of the West was accepted in the eighteenth century. Thus, reforms started not only in the military but also in the administrative, financial and social fields. The Tulip Period reforms were followed by reforms during the reign of Mahmud I, Mustafa III and Abdülhamid I. It is accepted that the reforms made in the Tulip Period have developed within the framework of a different reform approach compared to previous periods due to some features. One of the main reasons for this is that the reforms of this period are not limited to the military field only. With the Selim III period, reforms were implemented within the scope of Nizam-ı Cedid. Important reforms in the reign Mahmud II took place after the removal of the Janissary Corps. But Tulip Period and Nizam-i Cedid reforms of III. Selim period ended with a revolt. The removal of Janissary Corps in 1826 was a new breaking point. After this, important changes were made in the state organisation. For example, Western style institutions were created instead of traditional institutions. Thus, it was aimed to save the state by making new reforms, but the powers of the Sultan were restricted by the new institutions founded as a result. This situation caused some changes in the absolutist rule of the Ottoman Sultans.

With the Tanzimat Period, reforms were made in many areas and the Sublime Porte bureaucrats gained power in the ruling class. Especially the new Ottoman bureaucrats who knew Europe and had knowledge of foreign languages gained effectiveness in this period. Thus, the change in the state organisation continued, new laws were enacted and important transformations were made in the Ottoman administration. It is possible to observe these changes through the speeches of the Ottoman Sultans. In this article, the legal arrangement that emerged in the state organisation during the Tanzimat period were mentioned and the difference in the Ottoman administration approach was tried to be observed through the speeches of Sultan Abdülmecid and Sultan Abdülaziz. In this context, new administrative practices adopted by Sultan Abdülmecid and Sultan Abdülaziz are discussed and in this way, it is aimed to examine the changes that occur in the administrative mentality compared to previous period. As a matter of fact, when the speeches of

Sultan Abdülmecid and Sultan Abdülaziz read at the opening of the new state institutions, it is seen that significant changes have emerged compared to the past practices.

Keywords: *Ottoman Empire, Tanzimat, Modern State, Reform.*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu gaza anlayışı çerçevesinde ve fütuhât temel alınarak kurulmuş küçük bir beylik iken süreç içinde genişlemiş, XVI. yüzyılda ise bir dünya gücüne dönüşmüştür. Bu nedenle XVI. yüzyıl sonlarında İmparatorluk idari, mali, askerî ve toprak düzeni açısından Ortadoğu İmparatorluklarının en gelişmiş örneği olarak nitelendirilmiştir. Fakat sonraki dönemlerde Avrupa'nın askerî ve ekonomik olarak yükselişe geçmesi, Osmanlılar açısından Ortadoğu devlet geleneğinin Yeni Çağ'da yeterli olmayacağı fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle süreç eski Ortadoğu İmparatorluğunun, Batı karşısında kendisini düzeltme çabası olarak gelişim göstermiştir.¹ Nitekim 1500'lerin sonu ve 1600'lerin başı itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda, fetihçi imparatorluk yapısının giderek yerleşik bir monarşiye dönüşmeye başladığı görülecektir.² Bu durum Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan kimi yazarların gerileme tezini terk ederek bu süreci askerî fetih devletinin, dini kurumların desteklediği, kontrol altındaki bölgelerin korunmasına geçildiği ve bu bölgelerden vergi toplamaya odaklanılan bürokratik bir devlete dönüştüğü fikrini benimsemeleri olarak yorumlanmaktadır.³ İnalçık'ta benzer bir yorum yaparak, XVI. yüzyılın sonunda yaşanan kriz nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü bir dönüşüm geçirdiğini ve bu nedenle XVII. yüzyıl ortalarındaki İmparatorluk yapısının 1600'ler öncesine göre önemli farklılıklara sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴ Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'nın askerî ve ekonomik olarak yükselişe geçmeye başlaması ile devlet yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sürecin Batılılaşma ile beraber farklı bir boyut kazanarak devam ettiği görülecektir.

Kuruluşunun ardından Osmanlı Devleti mutlak bir monarşi ile yönetilmiş, Osmanlı merkez örgütünün başı olan padişah, kuruluş döneminden itibaren bir monark olarak kabul edilmiştir.⁵ İlk üç padişah döneminde askerî geleneğin etkisinin devam etmesi nedeniyle sade bir protokol, örf, âdet ve istişareye dayalı bir yönetim modeli kullanılmıştır. Fakat Yıldırım Bayezid'den itibaren Osmanlı padişahı, şaşaalı bir protokole sahip mutlak hükümdar yönetimini benimsemiştir.⁶ Klasik Osmanlı padişahı tipi, mutlak örfî hâkimiyet yetkisi ile Fatih Sultan Mehmed'in şahsında ortaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed sonrası ise kudretini Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde kazanmıştır.⁷ **Örneğin Machiavelli, Osmanlı padişahları, "...Bütün Türk monarşisi tek bir baş tarafından**

1 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2003, s.9-10.

2 Suraiya Faroqhi, "Empires before and after the Post-colonial Turn: The Ottomans", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/ North African Studies, A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*, Sayı: 36, 2010, s.67.

3 Jane Hathaway, *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*, Routledge, London and New York, 2013, s.59.

4 İnalçık, 2003, s.57.

5 Osmanlı hükümdarlarının her ne kadar mutlak iktidar sahibi oldukları dile getirilse de, padişahların iktidarını sınırlandıran kimi kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar İslami Şeriat, önceki padişahlarca yapılan kanunnameler ve geleneksel adalet prensibidir. Bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II, Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2016 (a), s.45.

6 İber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3.Baskı, Ankara, 2008, s.169.

7 Halil İnalçık, "Padişah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul, 2007, s.142.

yönetilir; ötekiler onun kullarıdır. Krallığını sancaklara bölmüştür ve oraya keyfince yöneticiler atar, isterse yerlerini değiştirir, isterse görevden alır” şeklinde mutlak güce vurgu yaparak açıklamaktadır.⁸ Osmanlı padişahı *mâlikü’l-mülk* olarak nitelendirilmiş ve ülkenin/devletin tek sahibi kabul edilmiştir. Bu düzenin korunması ise devleti kargaşadan koruyan önemli bir unsurdur. Devlet düzeni içinde son kararın padişah tarafından verilmesi esastır. Bunun anlamı ise bürokrasi için gerekli olan her emrin, mutlaka padişah onayı ile hayata geçirilmesidir. Dolayısıyla Osmanlı padişahında temerküz etmiş olan yetki ve otorite, Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Bu nedenle bu mutlak yetkilerin padişah tarafından kullanılması, devletin korunması ve devamlılığı açısından esastır.⁹ Fakat Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi istisnalar dışında Osmanlı padişahları, genellikle karışık yönetim sistemi içinde mutlak iktidarın bir sembolü olarak kalmış ve otoriteyi fiilen kudretli sadrazamlar kullanmıştır.¹⁰ Bu mutlak padişah tipini temsil edemeyen padişahların tahta çıkması (1566-1603 döneminde II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed), otorite birliğinde dağınıklığa yol açmış ve bu durumun yansımaları devlet yönetiminde doğrudan hissedilmiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar, dönemin bürokratlarınca da eleştirilmiştir.¹¹ Nitekim IV. Murat gibi bir padişah ya da Köprülüler gibi yetenekli ve disiplinli sadrazamların göreve gelmesi ile devlet düzeninde önemli düzelmelerin olduğu görülmüştür.¹² Fakat süreç içinde ortaya çıkan askerî ve siyasi gelişmelerin devlet yapısında yol açtığı değişiklikler, bu mutlak anlayış üzerinde bazı değişiklikler ortaya çıkarmıştır.

Devlet yapısında ve yönetim anlayışında değişikliklerin ortaya çıktığı dönem, siyasi açıdan da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Nitekim bu gelişmeler neticesinde İmparatorluk yöneticileri, devletin eski gücünü koruyamadığını ve Avrupalı devletlerde yaşanan gelişmeler karşısında yeni tedbirler alınması gerekliliğini kabul etmişlerdir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud devrinde askerî alan başta olmak üzere birçok alanda reform yapıldığı görülmektedir. Bu reformların hayata geçirilmesinde siyasi olayların birincil derece etkili olduğunun söylenmesi herhalde yanlış olmayacaktır. Nitekim III. Selim iktidarı Avusturya ve Rusya ile süren savaş sürecinde başlamış, bu savaşlar Zıstovi ve Yaş Antlaşmaları ile sona ermiştir. Fransa’nın Mısır’ı işgal etmesi ile başlayan yeni bir savaş, 1801 yılındaki antlaşma ile sonlanmıştır. Sonrasında ise Rusya’nın Eflak ve Boğdan işgali ve İngilizlerin boğazı geçerek İstanbul önlerine kadar gelmesi, İmparatorluk yöneticilerinin yeni önlemler almasının zorunlu olduğunu göstermiştir.¹³ II. Mahmud döneminde de İmparatorluk açısından önemli krizler yaşanmıştır. III. Selim’in tahttan indirilmesine yol açan bir isyan sonrası tahta çıkan II. Mahmud döneminde 1808 Sened-i İttifak, Yeniçeri isyanı ve Alemdar Mustafa Paşa’nı öldürülmesi, Ruslar ile savaşın 1812 yılında Bükreş Antlaşması ile sonlanması, 1804-1817 Sırp isyanları ve 1815-1830 Yunan isyanları, İmparatorluğun sürekli olarak önemli krizler ile mücadele ettiğini göstermektedir.¹⁴ İlk bağımsız Balkan devletinin kurulmasına neden olan Rum Fetretî’ni, 1826-1839 yılları arasında aralıklı olarak devam eden Mehmet Ali Paşa isyanı takip etmiştir. Tanzimat dönemi ise bu önemli krizlerin ardından sarsılan devlet yapısına düzenli bir devlet kadrosu oluşturmak ve Osmanlı saltanatını modern esasları temel alan bir devlet yapmak iddiasıyla

8 Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1994, s.53.

9 İnalçık, 2016a, s.43-44.

10 Halil İnalçık, “Osmanlı Pâdişahı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:4, 1958, s.78.

11 İnalçık, 2016a, s.44.

12 William Hale, *1789’dan Günümüze, Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayın, 1.Baskı, İstanbul, 1996.

13 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V.Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 2007, s.14-54.

14 Karal, 2007, s.87-124.

ortaya çıkmıştır.¹⁵ Görüldüğü üzere III. Selim ve II. Mahmud döneminde önemli siyasal gelişmeler yaşanırken, birçok alanda reform hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat reformları ise bu altyapı üzerine inşa edilmiştir.

Bahsedilen dönemlerde devlet teşkilatında yaşanan dönüşüm, doğal olarak Osmanlı padişahlarının yetki kullanımında da etkili olmuştur. Özellikle Tanzimat hareketi ile ortaya çıkan kanunlaştırma hareketleri ve devlet teşkilatında oluşturulan yeni kurumlar neticesinde, Osmanlı padişahının yetkileri belirli alanlarda sınırlandırılmıştır. Bu durum eski mutlakiyetçi anlayışın terk edildiği anlamına gelmektedir. Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde ortaya çıkan ıslahat çabaları, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından merkeziyetçi bir yönetim anlayışı ile önemli reformları hayata geçiren II. Mahmud için Yeşil, “... *ilga sonrası süreçte, adalet mülkûn/devletin temeli ise Mahmud-ı Adlî artık devletin kendisiydi*” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁶ Tanzimat dönemi ise yeni bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde iktidarın Saray'dan Babiâli bürokratlarına kaymaya başladığı görülecektir. Bu durum bir anlamda Sened-i İttifak'taki ayânların yerini, Tanzimat Fermanı ile dışa dönük merkezi bürokratlar almış ve Padişahın iktidarı bu kesim lehine sınırlandırılmıştır.¹⁷ Ortaya çıkan bu yeni gelişmeler ve yeni anlayışı, Osmanlı padişahlarının söylemleri üzerinden incelemek mümkündür. Bu çalışmada, Babiâli bürokrasisinin etkin olduğu ve özellikle hariciye kökenli bürokratların öne çıktığı Tanzimat dönemi örnekleri incelenmiştir.¹⁸ 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatı sonrası Babiâli bürokrasisi, Tanzimat dönemine göre etkinliğini kaybetmiştir. Tanzimat reformları ile ilgili literatürde olumlu ya da olumsuz birçok eleştiri yer alsa da¹⁹, bu çalışmada yapılan reformların başarılı ya da başarısız olduğundan çok devlet teşkilatında ortaya çıkan değişikliklere ve bunların padişahların yönetim anlayışında ortaya çıkardığı dönüşüme odaklanılmıştır.

XIX. YÜZYILA KADAR OLAN SÜREÇ

Kısaca bahsedildiği üzere XVII. yüzyıl başından itibaren devletin eski ihtişamlı günleri geride kalmış ve askerî, idari ve mali alanlarda kimi problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu problemlere ek olarak Avrupa'da yaşanan değişimlerin de Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilediği görülmektedir. Bu dönemde birçok alanda değişim yaşanmaya başlamış, dönemin bürokratlarınca temel olarak toprak rejimi, maliye, ordu, idare ve bilim kurumları üzerinde birleşen eleştiriler sıklıkla dile getirilmiştir. Fakat dönemin bürokratları, değişimin ya da bozulmanın arkasında yatan sebepleri araştırma çabasına girmemiştir. Düzenin değişmemesi fikri üzerine inşa edilmiş olan düşün hayatı nedeniyle ileri sürülen çözümler, geleneksel sistemin bozulmasına yol açan unsurların ortadan kaldırılması ile sistemin parlak günlerine döneceği düşüncesi çerçevesinde ileri sürülmüştür.²⁰ Geleneksel reformcuların sistemin işleyişini bozan unsurların engellenmesiyle İmparatorluğun eski ihtişamlı günlerine döneceğine inanmalarının bir diğer sebebi ise Osmanlı yönetim

15 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2.Baskı, İstanbul, 2016 (b), s.13.

16 Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.279.

17 Ortaylı, 2008, s.403.

18 Tanzimat döneminin hangi tarihleri kapsadığı ile ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Howard Reed, “Tanzimat Ne Zaman Başladı ve Bitti? Zamanlaması İle İlgili Görüşler”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991, s.21-25.

19 Tanzimat ile ilgili görüşlerin tasnif edilmeye çalışıldığı bir çalışma için bkz. Kâzım Yetiş, “Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.107-134.

20 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s.15-16.

sisteminin kâfirlerce geliştirilebilecek bir sistemden çok üstün olduğuna dair ön kabuldür. Nitekim bu reformcular karışıklığın ortaya çıkardığı bozulmaların düzeltilmesinde başarılı da olmuşlardır. Fakat tehlikenin atılmasıyla ardından reformların istikrarlı olarak sürdürülmemesi, gelecekte daha büyük problemlerin doğmasına yol açmıştır.²¹ Geleneksel reform anlayışı olarak adlandırılan bu uygulamalarda temel amaç, sistemin işleyişini bozan unsurların ortadan kaldırılması ve sistemin tekrar eski dönemlerde olduğu gibi kurallara uyarak çalıştırılmasıdır.

XVI. yüzyılın başında Batı karşısında başarısız olduğu fikrinin ortaya çıkmasındaki en temel alan askerî alandır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak üstün olduğu ve parlak zaferler kazandığı geçmiş dönemlere nazaran askerî denge Avrupa orduları lehine değişmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun üstün taraf olarak imzaladığı antlaşmalar zinciri 1606 Zitvatorok Antlaşması ile bozulmuş, Osmanlı Padişahı kendisi ile eşit seviyede bir yönetici ile anlaşma imzalamıştır. Köprülüler devri ile geçici bir dengeye kavuşulsa da, 1699 Karlofça Antlaşması ile önemli bir kırılma yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ilk kez kesin mağlubiyeti kabul etmiş olarak barış antlaşması imzalamış ve Lewis'in deyimi ile İslam toprakları sayılan bölgeler kâfirlere bırakılmak zorunda kalmıştır.²² Yaşanan bu kırılma ile beraber devletin kalkındırılması için köklü ıslahatların yapılması gerekliliği anlaşılmış; önceki dönemlerde Batı'yı küçük gören Osmanlı yöneticileri, teknolojik ve askerî alanda Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan bu anlayış değişikliği sonrasında devleti düzenleme çabaları, "mutlak bir zorunluluk" olarak ıslahat yapılması çerçevesinde sürdürülmüştür.²³ Bu kapsamda Avrupa'dan alınan ilk örnekler askerî alandır. Savunma araçları ve askerî teknolojinin ilk olarak aktarılması, başka yenilgilerin engellenmesi için önem taşımaktadır. Burada Müslüman olmayanların örnek alınması ise Şeriata ve dine aykırı değildir. Çünkü düşmanı yenebilmek için onun silahlarının ve taktiklerinin benimsenmesi, İslam'a aykırı olarak kabul edilmemiştir. Böylece Batı'nın kullandığı askerî teknoloji ve taktiklere ek olarak Avrupalı uzmanlardan da yararlanılmıştır.²⁴ 1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ve 1795'te Mühendishane-i Berrî Hümayun kurulmuş, bu okullarda askerî konularda teknik ve bilimlerini bilen personel yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu okullarda da yabancı uzmanlardan yararlanılmasının yanı sıra askerlik ile ilgili yabancı kaynaklardan da faydalanılmıştır.²⁵

Bu kapsamda ıslahat çabalarının süreç içinde farklı özellikler kazandığı görülmektedir. 1718-1730 yılları arası süren ve Lale Devri olarak adlandırılan barış döneminde, eski Osmanlı düzenine dönüş fikri yerine Batılı ıslahatlar yapılması yönünde düşüncelerin örnekleri görülmeye başlarken,²⁶ Osmanlı devlet adamlarının ıslahat konusundaki

21 Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume 1: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s.175.

22 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.36-37.

23 İnalçık, 2016b, s.3. Ayrıca İnalçık, ülkenin kurtuluşunun Batı tarzı reformların uygulanması ve teknolojinin benimsenmesi ile gerçekleşeceği ana düşüncesinin, yani Türkiye Cumhuriyeti'ni doğuran düşünce sisteminin bu tarihte gündeme geldiğini ifade etmektedir. Bkz. A.g.e., s.3.

24 Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan ya da dolaylı olarak askerî alanla ilgili birçok yabancı uzman istihdam edilmiştir. Fakat yabancı uzmanlardan yararlanılması, sadece bu alanlar ile sınırlı kalmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Lale Devrinden Tanzimat'a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839)", *Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, 1.Basım, İstanbul, 2019, s.79-129.

25 İnalçık, 2016b, s.9,113.

26 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2014, s.42.

düşüncelerini değiştirdikleri görülmektedir.²⁷ I. Mahmud²⁸ ve sonrasında III. Mustafa²⁹ ve I. Abdülhamid³⁰ döneminde başta askerî olmak üzere çeşitli alanlardaki ıslahatlar sürdürülmüş olsa da, Lale Devrinde ortaya çıkan anlayış terk edilerek eski müesseselerde ıslahat yapılması anlayışına geri dönülmüştür.³¹ ıslahatların daha geniş kapsamlı ve farklı bir anlayış ile hayata geçirilmesi ise III. Selim devrinde gerçekleşmiştir.

Bir görüşe göre 1789 yılında III. Selim'in tahta çıkması, İmparatorlukta gelenekselcilikten modernleşmeye geçişin başlangıcıdır.³² Bu dönemin reformları için kullanılan Nizâm-ı Cedîd kavramı; dar anlamda Batı tekniklerine göre yetiştirilmiş eğitilmiş askerleri ifade ederken, geniş anlamda kontrol edilebilir ve ihtiyaç halinde faydalanılacak eğitilmiş bir ordu, gelenekselci ulemanın nüfuzunun kırılması ve Osmanlı İmparatorluğunu Batı karşısında güçlü hale getirecek reformların tümünü ifade etmek için kullanılmaktaydı.³³ Dolayısıyla bu çaplı geniş bir reform düşüncesi, geçmişteki geleneksel ve geçmişe dönüşü hedefleyen reform hareketlerinden birçok noktada ayrılmaktadır. Görüldüğü üzere geleneksel anlayış tamamen terk edilerek, İmparatorluğun korunması için Batılı teknik ve uygulamaların kabul edilmesi zorunluluğu kabul edilmiştir.

III. Selim dönemi açısından dikkati çeken bir diğer önemli unsur, önceki dönemlerde gerekli olan durumlarda ve düzensiz olarak toplanan bir kurul olan Meclis-i Meşveret'in³⁴, bu dönemden itibaren (ve sonrasında II. Mahmud döneminde) daha fazla başvurulan bir kurum olmasıdır.³⁵ Nizâm-ı Cedîd ile ilgili reformlara, sık olarak toplanan bu meclislerde karar verildiği bilinmektedir.³⁶ Padişahın karar almak için yararlandığı önemli kurumlardan birisi olan Meclis-i Meşveret, bir danışma meclisi niteliği taşımıştır. Nitekim bu kurumun II. Mahmud döneminde de benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Yeşil'e göre 1810 yılında II. Mahmud tarafından toplanılan meşverete, önceki dönemlerin aksine sadece önemli devlet adamları değil, tüm Müslümanlar davet edilmiştir. Bu durum klasik Osmanlı siyaset teorisi açısından yönetilenin siyasete karıştırılmaması ilkesinin bir anlamda terk edilmesi anlamına gelmekteydi.³⁷ Sonraki dönemde bu danışma meclisinin

27 İnalçık, 2016b, s.6-7. Ayrıca bu dönemde modernleşmenin itici gücünün sadrazamdan gelmesi ve tedrici bir dönüşümle XVI. yüzyıl Osmanlı bürokratlarının reformist bir konuma gelmeleri, sonraki dönemler açısından önemli bir gelişme olmuştur. Süreç içinde Babîlî'nin güç kazanarak, reformların yürütücüsü konumuna geleceği görülecektir. Bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press, 2000, s. 139.

28 Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:27, İstanbul, 2003, s.348-352.

29 Bekir Sıtkı Baykal, "Mustafa III", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.700-708.

30 M. Cavid Baysun, "Abdülhamid I", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s.73-76

31 Berkes, 2014, s.81. ayrıca ilgili dönem ıslahat çabaları ile ilgili olarak bkz. Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.13-24.

32 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babîlî, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2014, s.50. Padişah III. Selim'in henüz şehzade iken Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşması vb. gelişmeler, devlet sisteminde Avrupalı tarzda reformlar yapılacağına işaretçisi gibidir. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı'da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, Ed. Mehmet Ö.Alkan, 10.Baskı, İstanbul, 2014 (a), s.39.

33 M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s.309; Karal, 1999, s.24.

34 Ayrıntılı Bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, 4.Baskı, Ankara, 2017, s.142-148.

35 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999 (a), s.1.

36 Mehmet V. Seyitdanlıoğlu, "Divanı-ı Hümayûn'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama, *Osmanlı, Cilt:6, Teşkilat*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 (b), s.18; Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Bellekten*, Cilt: LII, Sayı: 203, Ağustos 1988, s.605.

37 Yeşil, 2009, s.251-252.

yerini Meclis-i Vâlâ almıştır.³⁸ Bu kurum ve benzerlerinin, süreç içinde kazandıkları nitelik ve önem ise padişahın kimi yetkilerinin kullanımını doğrudan etkileyecektir.

Bu dönemin bir diğer önemli özelliği, sonraki dönemlerde daha da önem kazanacak bir reform kanalını İmparatorluk açısından açmasıdır. Bu ise Avrupalı ülkelerde yabancı daimi elçiliklerin açılması ile başlayan diplomasi reformudur.³⁹ Ayrıca somut gözlem ve edinilen tecrübelerle dayanılarak yazılan sefaretname örnekleri görülmeye başlamış⁴⁰, Batı'yı inceleyen devlet adamlarının Batı hakkındaki gözlemleri İmparatorluğa aktarılmıştır.⁴¹ İlgili dönem açısından önemli bir örnek olarak kabul edilen Ebubekir Ratip Efendi'nin Avusturya'da askerî ve sivil alanda yaptığı incelemeler ile dönemin modern devleti ile ilgili özelliklere vurgu yapmıştır. Eğitimli ve disiplinli bir ordu, düzenli maliye, namuslu ve dürüst memurlar ve halkın ekonomik refahı aktarılan bilgilerin toplandığı noktalar. Ebubekir Ratip Efendi'nin ileri sürdüğü fikirlerin bazılarının yıllar sonra Tanzimat Fermanı'nda yer aldığı görülecektir.⁴² Ayrıca elçiliklerin kuruluşu ile beraber bu kurumlardan çok sayıda Batı'yı tanıyan devlet adamının yetişmiş ve sonrasında yüksek devlet kademelerinde görev alan bu bürokratlar, reformların yürütülmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.⁴³

Özetle her ne kadar önemli reform çabaları hayata geçirilmiş olsa da, bu dönem de Lale Devri'nde olduğu gibi bir isyan ile son bulmuş ve bu isyan neticesinde Padişah III. Selim tahttan indirilmiştir. Bu iki örnek Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan köklü ıslahatların gerçekleştirilemeyeceğinin önemli göstergesidir. Dolayısıyla bu dönemlerde her ne kadar Batı'nın tanınması konusunda önemli bir istek olsa da, ıslahat projeleri sayılı bazı seçkinlerin programı olmaktan öteye gidememiş ve kısmı kurumsal ıslahatlar gerçekleştirilebilmiştir.⁴⁴ Kapsamlı ıslahatlar ise II. Mahmut ve Tanzimat döneminde, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra gerçekleştirilebilmiştir.

II. MAHMUD DÖNEMİNDE DEVLET TEŞKİLATINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

II. Mahmud dönemi, Osmanlı devlet teşkilatının değişimi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde modernleşme çabaları artık askerî yenileşmenin sınırlarını aşarak yeni bir rejim temellerinin arayışı olacaktır.⁴⁵ II. Mahmud, III. Selim döneminde yaşanan olayların bilincinde olarak tahta çıkmış ve bu çerçevede ıslahat uygulamalarını hayata geçirmiştir. Öncelikle belirtilmelidir ki, II. Mahmud'un saltanatı sıkıntılar içinde başlamıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın desteği ile tahta çıkması ve iktidarının ilk yıllarında Sened-i İttifak'ın imzalanması, Padişahın yetkilerini tam olarak kullanamadığının önemli göstergeleridir. Fakat Alemdar vakası ile Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi sonrasında iktidarın kullanımının güçlü bir sadrazamdan, Saray'a geçtiği görülmektedir. Geçmiş dönemin başarılarında da etkili olan güçlü hükümdar

38 Seyitdanlioğlu, 1999b, s.1-2.

39 Lewis, 1996, s.61-62. Ad hoc diplomasiden sürekli diplomasiye geçiş, İmparatorluk açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

40 Ortaylı, 2014a, s.38.

41 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:7, 1996, s.319.

42 Berkes, 2014, s.99. Ayrıca Ebubekir Ratip Efendi ile ilgili olarak bkz. Fatih Yeşil, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratip Efendi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

43 Ercümen Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, 20-26 Ekim 1961, Ankara, s.490-492.

44 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2016, s.18-19.

45 Berkes, 2014, s.134.

modeli, II. Mahmud tarafından benimsenen yöntemi oluşturmuştur. Reformların hayata geçirilmesi açısından en önemli kırılma ise 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile yaşanmıştır. Önceki dönemlerde reformların hayata geçirilmesinde önemli bir blok olan yeniçeri-ulema birliği bu şekilde sonlandırılmış ve reformların önündeki en büyük engel kaldırılmıştır.⁴⁶ Nitekim 1826-1839 yılları arasında uygulamaya konulan reformlar ile XIX. yüzyıl ve bir dereceye kadar XX. yüzyıl Türk reformcularının hayata geçireceği reformların ana hatları oluşmuştur.⁴⁷ Ayrıca önemli bir diğer gelişme askerî reformlardan yönetsel reformlara geçişin sağlanmış olmasıdır. Oluşturulan yeni modern ordu ile geçmiş dönemlerdeki askerî modernleşme çabaları sona ermiş, reformlar devlet yönetiminin düzenlenmesi konusuna odaklanmışlardır.⁴⁸ Lewis, II. Mahmud'un reformları gerçekleştirmek için çok zor koşullara sahip olduğunu belirtmektedir. Yazara göre II. Mahmud, toplumda kökleri bulunan eski Osmanlı İslami toplum ve hükümet geleneği direnci, başkent ve taşrada halkın desteğini almış ayânların varlığı, kâfirden alınacak örneklere duyulan köklü nefretin ve yine kâfirden alınacak her şeyin reddedilmesi anlayışını yenerek otokrat bir anlayış sergilemek zorundaydı.⁴⁹ Tüm bu açıklamalar, II. Mahmud'un içinde bulunduğu olumsuz koşullara rağmen, önemli ıslahat uygulamalarını başlattığını göstermektedir. Dolayısıyla ıslahatların uygulanması, Padişahın göstereceği kararlılık üzerinden şekillenmiştir.

Nitekim XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, “... geleneksel devlet tipinden modern merkezîyetçi devlet tipine geçiş sürecini yaşamaktaydı”. Bu merkezîyetçi reformlar ise aydın mutlakîyetçiler tarafından yürütülmekteydi. Merkezîyetçilik anlayışı ile askerî, idari ve hukuki alanda yapılan düzenlemelerde açık olarak görülmektedir. II. Mahmud ile başlayan bu anlayış, Tanzimat döneminde de devam ettirilmiştir. Avrupa'nın herhangi bir devletinde de görülebilecek bu genel modele göre hayata geçirilen merkezîyetçilik anlayışı, devlet bürokrasisinin şubelere ayrılması, memurlara maaş sistemi ile ödeme yapılması ve mali kontrol anlayışı ile hazinenin merkezileştirilmesi olarak özetlenebilir.⁵⁰ Yine bu model çerçevesinde ıslahatlar, padişahın kontrolünde yukarıdan aşağı biçiminde gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletlerde olduğu gibi geleneksel devlet teşkilatını terk edip, önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu bir anlamda İmparatorluğun, modern bir devlete dönüşme çabalarıdır.

Bu noktada kısaca modern devletin özelliklerinden bahsedilmesi, İmparatorluğun geçirdiği değişimin anlaşılması bakımından önemlidir. Modern devleti farklı özellikler üzerinden tanımlayan Pierson, kurumsal devlet yapısına ilişkin kimi özellikler olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler şiddet araçlarının (tekelci) denetimi, bölgesellik, egemenlik, anayasallık, kişilerüstü iktidar, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirmedir.⁵¹ Bu özellikler incelendiğinde içlerinden beş tanesinin (şiddet araçlarının (tekelci) denetimi, bölgesellik, egemenlik, kamu bürokrasisi ve vergilendirme) mutlakîyetçi devletlerde de yer aldıkları görülmektedir. Fakat her ne kadar bu özellikler modern devletin önemli özelliklerinden olsa da, mutlakîyetçi devlet yapısında belirli ölçülerde arkaik bir yapı oluşturmuşlardır. Reforme edilmemiş bürokrasi, sınırlı ve düzensiz vergi uygulamaları, iyi

46 Tunaya, 2016, s.24-25.

47 Lewis, 1996, s.81.

48 Mardin, 2000, s.146-147.

49 Lewis, 1996, s.103-104. II. Mahmud tarafından sergilenen bu tarz bir yönetim anlayışı her ne kadar Rus Çarı Büyük Petro'ya benzetilse de, reformların yapılmasında asıl örnek alınan kişinin Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa olduğu belirtilmektedir. Bkz. a.g.e. s.104; Hale, 1996, s.27.

50 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 39. Baskı, İstanbul, 2014 (b), s.141-143.

51 Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Chiviyazıları Yayınevi, çev.Neşet Kutluğ-Burcu Erdoğan, Birinci Baskı, 2011, İstanbul, s.22-23. Ayrıca ilgili kavramlar ile ilgili ayrıntılı açıklama için bkz. a.g.e., s.23-52.

tanımlanmayan bölgesellik gibi modern öncesi döneme ait biçimde kullanılmışlardır.⁵² Pierson'un bu açıklamasının, Osmanlı İmparatorluğu örneği ile önemli benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile şiddet araçlarını tekeli altına alan devlet, egemenliğin sağlanması amacıyla merkezileşme politikasını benimsemiş, kamu bürokrasisini güçlendirmiş ve vergilendirme alanında reform çabalarına girişmiştir. Osmanlılık anlayışı ile ortak bir Osmanlı kültürü oluşturmak isteyen İmparatorluk yöneticileri, Tanzimat döneminde kanun devleti anlayışını İmparatorluğa aktarmış ve bu süreç 1876 yılında Kanun-i Esasi ile sonlanmıştır. Özetle mutlakiyetçi devlet yapısının, bir geçiş dönemi yapısı olarak ele alındığı görülmektedir. Batı'da geç feodal dönem şartlarında oluşan bu yapı, süreç içinde evrensel olarak nitelendirilebilecek modern bir yapıya evrilmiş ve Batı dışı ülkeler tarafından da benimsenmiştir. Bu kapsamda XVI. yüzyılda ortaya çıkan mutlakiyetçi yönetimler, XVII. yüzyılda yükselişe geçmiştir. XVIII. yüzyılda ise mutlakiyetçi devlet yapıları terk edilerek, modern devlet yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵³

Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kurumların oluşturulması ve yeni islahatların hayata geçirilmesi bir ikilem ortaya çıkarmıştır. Örneğin II. Mahmud, temel olarak merkezi gücün üstünlüğüne dayalı ve merkezi güç tarafından görevlendirilecek kanun yapma kurumları ile çalışacak bir hükümet biçimi oluşturma çabasına girmiştir. Bu gelişmeler sonucunda *nizâmât-ı esâsîyye* kavramı ortaya çıkmıştır. Bu temel kuralların konulması ve yürütülebilmesi için ise hükümdarın gücünün kanunlar ile sınırlanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum merkez gücün desteğini alarak gelişen din, bürokrasi ve ordu kesimleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiş ve Tanzimat dönemi boyunca etkili olmuştur.⁵⁴ Özetle Padişahın İmparatorluğu kurtarmak amacıyla yukarıdan aşağı reform yöntemini benimseyerek ve merkezîyetçi bir anlayış ile gerçekleştirdiği islahatlar, sonraki dönemlerde padişahları sınırlandıran kuralların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformlar açısından Yeniçeri Ocağının ilgası önemli bir kırılma noktası olduğu belirtilmiştir. Ocağın ilgası sonrası Sultan II. Mahmut'un uygulayacağı reformlara muhalif olan en önemli güç ortadan kaldırılmıştır. Bu sürecin reformları ve dolayısıyla modern devlete giden sürecin ilk adımı olduğu da ifade edilebilir. Nitekim Yeniçeri Ocağının ilgasının tartışıldığı bir Divan'da II. Mahmut tarafından dile getirilen, "... *Bundan sonra ittihad-ı âra ile umûr-ı memleketi tanzim ve ibadullahın ahvâlini islah idelim*"⁵⁵ ifadeleri yönetsel değişikliğin ipuçlarını göstermektedir. Benzer şekilde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından müsadere usulünün kaldırılması ile II. Mahmut'un saltanatın bir dehşet ve korku kaynağı değil bir destek olacağını ifade etmesi, yeni bir düzenin işaretçileri olarak görülmektedir.⁵⁶ Bu ifadeler tabii ki yönetim tarzının bir anda değişmesi olarak yorumlanamasa da, ortaya çıkan anlayış farklılığını anlatması bakımından önemlidir. Nitekim Ahmet Râsim'e göre II. Mahmud, istibdat idaresinin kendisine bahşetmiş olduğu geniş yetkileri mecburi olarak azaltmak zorunda kalmıştı. Bunun temel nedeni ise Avrupa idari ve mülki teşkilatı ile medeni müesseselerinin üstünlüğünün hissedilmeye başlamasıydı. İstibdat tarzı idare'nin İmparatorluğun kimi bölgelerinde dağılma emarelerinin ortaya çıkması gibi tehlike ve zararları bulunmakta ve

52 Pierson, 2011, s.75.

53 Pierson, 2011, s.66.

54 Berkes, 2014, s.169-170.

55 Ahmet Râsim, *İstibdattan Hâkimiyeti-i Millîyeye*, Kanaât Matbaası, İstanbul, 1342/1924, s.160.

56 Karal, 2007, s.152.

Padişah'a karşı tepkilerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Şurâ-yı Devlet tarzı bir teşkilat anlayışının⁵⁷ yaşama geçirilmesi tekrardan gündeme gelmiştir.⁵⁸

Bu anlayış çerçevesinde birçok yeni kurum kurulmuştur. Ayrıca ordunun kontrol edilmesi için harbiye, ulemanın kontrol altına alınması için ise Evkaf Nezareti ve Bâb-ı Meşihât gibi kurumlar oluşturulmuştur. Merkezileşme ve yetkinin padişahta toplanması çabaları sadrazamlık kurumunun Başvekâlete dönüştürülmesi ile devam etmiştir. Batı tipi bakanlıkların kurulması ise 1836 yılında Hariciye ve Dâhiliye, 1838 yılında Maliye Nezaretlerinin kurulması ile başlamıştır.⁵⁹ Devlet teşkilatındaki önemli dönüşüm ise Meclis-i Dar-ı Şurâ-yı Askerî ve Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliye gibi kurumların oluşturulmasının yanı sıra birçok alanda nezaretlerin kurulması ile devam etmiştir.⁶⁰ Her ne kadar kurumlar yapısal olarak geleneksel birimleri bünyesinde barındırsa da, süreç içinde uzmanlık alanlarına göre modern örnekler çerçevesinde teşkilatlanmışlardır. Yine belirtilmelidir ki, bu kurumların oluşturulması, mutlak hükümdar anlayışını değiştirmemiştir. Başvekâletin (her ne kadar kısa bir süre sonra tekrar sadrazamlığa dönülse de) ve yeni nezaretlerin oluşturulması ile Sultan Mahmud'un istibdat ve mutlakiyetçi anlayıştan feragat etmesi ve ıslahatların yapılması için önemli bir adım olarak yorumlanabilirse de, emin ve sağlam bir adım olarak kabul edilmemektedir. Bunun nedeni hükümdarın kendisini hukuki bir belge ile bağlamaması ve kendi inisiyatifi ile hareket etmeye devam etmesidir.⁶¹ Bu ise Tanzimat ile gerçekleştirilecektir.

Görüldüğü üzere Tanzimat'ın hemen öncesinde merkez teşkilatında yapılan yenilikler ile hükümet biçimi şeklen de olsa Batı tarzı örgütlenmiş ve Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bir anlayış çerçevesinde çalışmaya başlamıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yeni bir ordu oluşturulmuş, ulema ve ayânlar kontrol altına alınmış ve merkezileşme çabaları sürdürülmüştür. Kurulan yeni nezaretler ile uzmanlık ve işbölümü geliştirilmiş, oluşturulan meclisler ile bakanlıkların iş yükü hafifletilmiş ve daha iyi hizmet verilmesini sağlamıştır. Fakat görevlere atanan kişilerin istikrarlı olarak görevlerini sürdürememeleri, nitelikli personel eksikliği ve benzeri nedenler ile beklenen başarının uzağında kalınmıştır.⁶² Tanzimat öncesi reformcularının uygulamaya koydukları reform denemeleri her ne kadar beklenen sonuçları vermemiş ya da başarısız olmuş olsa da, bu reform girişimleri XIX. yüzyıl reformları için önemli bir altyapı oluşturmuştur.⁶³

SULTAN ABDÜLMECİD VE TANZİMAT DÖNEMİ

II. Mahmud dönemi birçok reformun yapılmasının yanı sıra önemli krizlere de sahne olmuştur. Bir Balkan devletinin kurulması ile sonuçlanan Rum Fetretî ve devleti yıkılmanın eşliğine getiren Mehmed Ali Paşa isyanı gibi krizlerin ardından Avrupalı güçler ile yapılan pazarlıklar sonucunda devlet görece bir istikrar kazanabilmiştir. Bu nedenle Tanzimat, böylesine krizler sarsılmış İmparatorluk yapısını düzenli bir devlet kadrosu oluşturarak, modern esaslara dayalı bir devlet yapısı haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu bir anlamda bozulan devlet düzeninin yeni bir anlayış çerçevesinde düzenlenmesi ve yükselişe geçen

57 Ahmet Râsim tarafından kullanılan bu kavram ile Padişahın yetkilerinin bir kısmını, yeni kurulan kurumlar ile paylaşması ifade ediliyor olmalıdır.

58 Ahmet Râsim, 1342/1924, s.209-210.

59 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

60 Lewis, 1996, s.98-99; Karal, 2007, s.153.

61 Ahmet Râsim, 1342/1924, s.214.

62 Çadırcı, 1988, s.605.

63 Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul, 2005, s.20.

Avrupa karşısında İmparatorluğun korunması adına yeniden teşkilatlandırıldığı süreç olarak ifade edilebilir.⁶⁴ Dolayısıyla Tanzimat, “... iktisadî-içtimaî temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsü”⁶⁵ olarak açıklanmaktadır.

1839 yılında ilan edilen ferman ile başlatılan Tanzimat, Osmanlı modernleşmesi açısından yeni bir dönemi ifade etmektedir. Bu fermanın ilanı ile Osmanlı padişahı, kendi hak ve yetkilerini belirlenen yeni kurallara göre sınırlandırmayı kabul etmiş ve bunu yemin ederek onaylamıştır. Ayrıca bu Ferman ile adli, siyasi ve idari alanlarda yeni düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiş, devlet ve birey arasındaki ilişki farklı bir boyut kazanmıştır.⁶⁶ Buna ek olarak Tanzimat ile birlikte kanun devleti kavramı, İmparatorlukta uygulanmaya başlamış ve kanunlaştırma hareketleri ile yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir.⁶⁷ Bu anlayış çerçevesinde devlet yeniden organize edilmiş, hukuki yapı düzenlenerek yeni kanunlar hayata geçirilmiş ve yeni bir düzen oluşturulması amaçlanmıştır.⁶⁸ Ayrıca bu dönemde kabul edilen bir diğer yeni anlayış ise İmparatorluğu yeni kurumlar ile kalkındırılmasıdır. Bu kapsamda İmparatorluğun ıslah edilmesindeki temel şartı, “iyi bir padişah değil”, “değişen padişahların değişmez müesseselere tâbi oluşları”⁶⁹ oluşturmaktadır.

Bu gelişmelerin ortaya çıkmasında ise dönemin bürokratlarının önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Devletin geçirdiği dönüşüm, İmparatorlukta görev yapan devlet adamlarının yapısını da etkilemiştir. Devletin fütühat anlayışı ile genişlediği dönemlerde askerî sınıfın ağırlıklı olarak yer aldığı yönetim kademesinde, fetihlerin durması ile farklı niteliklere sahip görevlilere ihtiyaç duyulmuştur. İmparatorluğun var olan topraklarının korunmasında askerî kuvvet yanına eklenen diplomasi, yeni dönemin yönetici sınıfının geleceğini belirlemiştir. Bu anlamda 1699 yılında Karlofça Antlaşması görüşmelerinde yer alan Reisülküttab Ramî Mehmed Paşa'nın başarısı, önemli bir değişim olarak belirtilmektedir. Sonraki süreçte Ramî Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa kadar yükselmesi ile kalemiye mensupları açısından yeni ve önemli kariyer yolu açılmıştır. Bunun anlamı, ilgili döneme kadar seyfiye sınıfından gelenlere açık olan üst düzey devlet görevlerinde, kalemiyenin etkinliğinin süreç içinde artacağıdır.⁷⁰ Diploması kadar önemli olan bir diğer unsur ise Babîlî bürokrasisinin egemenliğinin artmasıdır. Köprülüler dönemi itibarıyla hükümet işlerinin, sadrazamın konağından yürütülmesi ile Divan-ı Hümayun toplantıları eski önemini kaybetmiştir. Bu süreçte ise sadrazamın hizmetinde görev yapan kâhya bey, çavuşbaşı ve reisülküttab ön plana çıkmış, 1720 sonrasında ise bu görevliler vezir unvanı kazanmışlardır. XIX. yüzyılda ise bu makamlar Dâhiliye, Adliye ve Hariciye Nezaretlerine dönüşmüşlerdir.⁷¹ Görüldüğü gibi sivil bürokrasi süreç içinde, askerî kesim karşısında yükselişe geçmiştir. II. Mahmud döneminde uygulamaya konulan yeni kuralların da, sivil bürokrasinin yükselişe geçmesinde etkili olduğu görülmektedir. Sivil memurların eğitimi için yeni okullar açılması, sivil rütbe sisteminin oluşturulması, maaş sistemine geçilmesi,

64 İnalçık, 2016b, s.13-14.

65 Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalçık, M. Seyitdanlioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 2012, s.32.

66 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, 1988, s.130.

67 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2014 (c), s.52; Ortaylı, 2008, s.473; Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.139.

68 Ortaylı, 2014b, s.126. Bazı düzenlemeler için bkz. Veldet, 1999, s.175-202; Gülnihal Bozkurt, “Tanzimat ve Hukuk”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.271-277.

69 Tunaya, 2016, s.54.

70 Mehmet İpşirli, “Kalemiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:24, 2001, s.248.

71 İnalçık, 2016a, s.75.

yüksek memurluklarda kalmayı bir yıl olarak belirleyen (münavebat memuriyetleri) uygulamanın kaldırılması gibi uygulamalara ek olarak Tanzimat Fermanı ile getirilen can ve mal güvenliği anlayışının yürürlüğe girmesi, müsadere usulünün ve keyfi cezaların kaldırılması gibi örnekler, sivil memurların çalışması ve yükselmesi açısından önemli gelişmelerdir.⁷²

Tanzimat döneminde reformları yürüten sivil bürokratların ayırıcı özelliği, genellikle sefirliklerde görev almış ya da Hariciye Nezareti bünyesinde yer alan görevliler olmalarıdır.⁷³ Burada diplomasi konusunda yetkin görevlilerin yükselişe geçmesi, devletin içinde bulunduğu durum ve İmparatorluğun korunması ile doğrudan bağlantılıdır. II. Mahmud'un vefatı ile tahta çıkan yeni padişahın görece tecrübesiz olması ile beraber ordunun Kavalalı Mehmed Ali Paşa karşısında bozguna uğraması, donanmanın Mısır valisine teslim edilmesi gibi krizlerin yaşanması, devlet adamlarını karamsarlığa itmiştir. Böylesi bir ortamda kullanılacak tek yol olarak Avrupa devletleri arasındaki güç dengesinin kullanılması yani diplomasi olmuştur.⁷⁴ Bu nedenle yabancı dil bilgisine sahip⁷⁵ ve Tercüme Odası⁷⁶ kökenli Osmanlı bürokratları, bu dönemde üst düzey devlet görevlerinde sıklıkla yer almışlardır. Nitekim Tanzimat döneminde sadrazamların genellikle yabancı dil bilgisine sahip, Avrupa diplomasisi hakkında bilgi sahibi olan devlet adamlarından seçilmiştir. Bu tarz devlet adamı biçiminin önemli temsilcileri olarak Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa, sadrazamlık makamına yeni bir anlayış getirmiş ve devlette yapılan reformlarda etkili bir rol oynamışlardır.⁷⁷ Sadrazamlık, hariciye nazırlığı ve çeşitli meclis başkanlıkları gibi önemli görevlerde bulunan bu üç isim, ilgili dönemde Osmanlı modernleşmesini yönlendiren isimler olmuşlardır. Bu üç ismin sadrazamlık görevine getirildiği dönemlerde diğer isimlerden birisinin genellikle hariciye nazırlığı görevini üstlendiği görülmektedir. Mustafa Reşid Paşa, yaş olarak Âli ve Fuad Paşa'dan büyüktür ve bu iki ismin yetişmesinde önemli katkı sağlamıştır. İkinci kuşak Tanzimatçılar olarak anılan Âli ve Fuad Paşa'nın göreve geldikleri dönemde geçmişe nazaran yeni reform kurumları yaratmadıkları ifade edilmektedir. Bu mücadele Mustafa Reşid Paşa tarafından verilmiş ve kazanılmıştır. Bu iki isim bu anlayışı devam ettirmişler ve uygulamışlardır. Politik açıdan ise daha yetenekli oldukları belirtilmektedir.⁷⁸ Tanzimat döneminde başta bu üç isim olmak üzere Babıâli bürokratları o kadar etkili olmuşlardır ki, bu dönem Babıâli bürokrasinin diktatörlüğü olarak nitelendirilmektedir. Burada diktatörlük, idareye sadece Babıâli bürokratlarının hâkim olmasını ve Padişah Abdülmecid'in uyumlu kişiliği nedeniyle saltanat makamının ön plana çıkmaması ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu dönem Karlofça Antlaşması ile başlayan sivil bürokrasinin idarede görev almaları ve yükselmelerinin zirve noktası olmuştur.⁷⁹

Belirtildiği gibi ilgili dönemde reformların yürütülmesinde en etkin isimleri oluşturan Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar, devlet teşkilatının modernleşmesinde de katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemdeki devlet teşkilatının, III. Selim dönemindeki geleneksel yapılanmadan çok farklı olduğu ortadadır. 1870'li yıllara gelindiğinde Dâhiliye, Hariciye,

72 Carter V. Findley, "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, (Gn. Yön. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 261.

73 Ortaylı, 2014b, s.124.

74 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4.Baskı, Ankara, 2010, s.36-37.

75 Lewis'e göre Fransızca bilmek, devlet içinde yükselmeyi sağlayan bir tılsımdı. Bkz. Lewis, 1996, s.118.

76 Tanzimat elitinin birçoğunun Tercüme Odasında eğitim aldığı görülmektedir. Bkz. Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, Sayı:1, 1990, s.40.

77 Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:35, 2008, s.418-419.

78 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 68.

79 Ortaylı, 2008, s.481-482.

Maliye, Evkaf, Maarif, Ticaret ve Ziraat, Nafia, Rüsûmat Emaneti gibi birçok nezaret kendi alanlarında uzmanlaşmış; Meclis-i Vükelâ, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurâ-yı Devlet gibi kurumlar çeşitli alanlarda görev yapmışlardır.⁸⁰ Bu yeni örgütlenme biçiminde, padişahların eski mutlak yetkilerini sürdürmeleri mümkün olmamıştır. Halen devletin başı olmakla birlikte kimi yetkilerinin sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda devlet yönetiminde sivil bürokratların hâkimiyeti, 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatına kadar devam etmiştir. Bu nedenle Osmanlı padişahlarının bu yeni kurallar çerçevesinde yeni davranışlar sergiledikleri görülmektedir.

Örneğin Padişah Abdülmecid, padişahların tabii olduğu geleneksel kurallarda önemli değişiklikler yapmıştır. Padişahların Saray'da kapalı kalmaları usulünü terk etmiş, belirli dönemlerde Babiâli'ye giderek Meclis-i Vükelâ görüşmelerinde hazır bulunmuş, çeşitli kamu kurumlarını ziyaret ve teftiş etmiş, camilerdeki icazet merasimleri ya da askerî okul sınavlarında bulunarak öğretmen ve öğrencileri teşvik eden konuşmalar yapmış, İmparatorluğun durumunu anlayabilmek amacıyla bazı bölgelere seyahat gerçekleştirmiştir. Dış politika açısından da bu dönemde padişah tarafından önemli yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. 1853 yılında daha önce padişahların elçiler ile görüşme usulünü terk ederek İstanbul'daki elçilerin görüşme taleplerini kabul etmiş, İstanbul'a gelen Prens Napolyon'un ziyaretini Fransız elçiliğine giderek iade ederek bir ilki gerçekleştirmiş, daha önceden yabancı nişanları kabul etmeyen Osmanlı Padişahlarından ayrılarak Kırım Savaşı sonrası Fransızlardan *légion d'honneur* nişanını kabul etmiştir. Ayrıca Fransız elçisinin daveti üzerine sefaret de yapılan bir baloya katılmıştır.⁸¹ Tüm bu gelişmeler, Osmanlı padişahının geçmiş döneme göre yönetim anlayışında önemli değişiklikler olduğunu işaretidir.

Bu yeniliklerden birisi de bazı kurumların açılışında Padişah adına nutkunun okunmasıdır. Örneğin Padişah Abdülmecid Meclis-i Ahkâm-ı Adliyenin açılışı nedeniyle Babiâli'ye gelerek tebrikleri kabul etmiş, Meclis üyelerine hitaben Hariciye Nazırı Reşid Paşa tarafından Padişah adına bir hatt-ı hümayun okunmuştur. Hatt-ı Hümayun'da yer alan ifadeler incelendiğinde, geçmiş dönemlere nazaran önemli değişiklikler olduğu dikkati çekmektedir. Bu nutkunda özet olarak Padişah, Meclisin işleyiş biçimi ve bundan duyduğu memnuniyeti, Tanzimat ilanı sonrası yapılması gerekenlerin hayata geçirildiği ve kanunlara aykırı hareket edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁸² Ahmet Râsim, bu durumun önemli bir değişime işaret ettiğine vurgu yaparak, önceki dönemlere göre kimi farklılıklara dikkat çekmektedir. Nitekim yazar bu farklılığı;

“... Osmanlı padişahlarının bu ana kadar mevkut bir surette Bab-ı âli'de bir meclis veya divânda isbât-ı vücûd eyleyerek bir senelik icrâât nâmına bir hulâsa dermeyân etmeleri ve buna karşı verilen cevâbda kâide-i tenâzura riâyet edilerek yine bir senelik icmâl-i fi'liyyât ve tasavvurât ile gelecek seneye mahsûs tashîhâtden bahs edilmesi vâki' değildir. Yani millet ne temsîl edilmiş, ne de ana(ona) benzer bir teşebbüs vukû'a gelmiştir. Bütün hükümdarlık söylemiş, emr etmiş, yapmış ve yaptırmıştır. (Tanzimat-ı Hayriye) nin ilanı bu usûlü velev ki şekl-i ibtidâ'îyede olsun ibdâ' etmekle beraber mizâc-ı hükümdârîyî de ta'dîl eylemiştir. Padişah (nutk-ı resmi) de âdeta (bende) ve (ubûdiyet), (emr) kelimelerini unuttuğu halde (ihşân)

80 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2014, s.195.

81 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2011 (a), s.102-104; Çadırcı, 1988, s.602-604.

82 İlgili hatt-ı hümayun için bkz. Ahmet Râsim, 1342/1924, s.246-247.

kelimesini bir alâmet-i padişahi olmak üzere ibkâ etmiş ve yalnız mazbata-i teşekkürîye bu ana'ne-i inşâiyede muhafazakârlık göstermiştir. Her senenin ibtidâsında Babîâlî'ye gelerek o sene zarfında sarf edilen mesâ'î ile netâ'icini velev ma'rûz-ı mahzûziyyetde olsun tekrar eylemek o zamanın idrakatince bir bid'ât-ı hasene olmak üzere telakkî olunabilmekten ziyâde hükümdarlığın bir meclis-i teşri'î huzurunda adem-i mesuliyeti hâiz ve mutlakiyetini terke hazırlanmış bir ferd-i muhterem sıfatını muhteriz şekilde tecellisi add eylemek evladır. Ma-haza bu tecelli dahi henüz "şekli"dir".⁸³

cümleleri ile ifade etmektedir. Görüldüğü üzere Sultan Abdülmecid devri, Osmanlı padişah profili açısından önemli bir dönüştürme işaret etmektedir. Bu dönüşümde tabii ki İmparatorluğun geçirdiği dönüşümün bir payı olduğu muhakkaktır. Nitekim Sultan Abdülmecid'in padişahlığı dönemindeki yönetimi için Karal, "... Abdülmecid tahta çıktığı gün, hattı hümâyununda, bütün memleketin ve kulların idaresinin Tanrı tarafından kendisine ihale edilmiş olduğunu ifade ederek, Tanrının inayeti ve peygamberin ruhaniyeti ile bu işi yapacağını açıklamıştır. Fakat 19 yıl sürmüş olan pâdişahlığı devrinde, Gülhane hattı hümâyunu ve Islahat fermanı ile Osmanlı halkına şahsi ve siyasi haklar tanımakla, bu teokratik hükümdarlık anlayışında esaslı bir yumuşama hasıl olmuştur"⁸⁴ ifadelerini kullanmaktadır. Bu örneklerde görüldüğü üzere, Tanzimat devrindeki gelişmeler, padişahın yönetim anlayışı açısından önemli yenilikleri beraberinde getirmiştir. Padişahın daha önceki dönemlerde görülmeyen elçi kabulü, diplomatik faaliyetlerde bulunması, kamu kurumlarının açılışlarına katılması ve değerlendirmelerde bulunması gibi uygulamalar, İmparatorluğun dönüşümünün anlaşılması bakımından da önemlidir. Bu da şunu göstermektedir ki, modern devlete dönüşüm sürecinde Osmanlı hükümdarı da yeni gelişmelerin getirdiği koşullara uyum sağlamış ve yönetim tarzında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ

Sultan Abdülmecid'in vefatı ardından tahta çıkan Sultan Abdülaziz'in, karakter olarak otoriter bir anlayışa sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede padişahın, Tanzimat öncesi dönemde var olan "*pâdişahın rey ve kararında müstakil olması saltanat şartlarındandır*" anlayışını benimsediği belirtilmektedir. Fakat bu mutakietçi anlayışa rağmen padişahın tahta çıktığı dönemde, İmparatorluk ve Avrupa nezdinde tanınan ve politikaya hâkim olan isimleri sadrazamlık görevine atamaya dikkat etmiş ve onların tavsiyeleri doğrultusunda bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Bu uygulama 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatına kadar sürmüştür.⁸⁵ Örneğin Mardin, devlet politikalarının belirlenmesinde Sultan Abdülaziz'in, Âli ve Fuad Paşaların esiri olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Bu durum ilgili dönemde Babîâlî bürokratlarının etkinliğinin devam ettiğini göstermektedir.

Padişahlığı devrinde Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülmecid tarafından başlatılan kimi değişimleri devam ettirmiştir. Örneğin İmparatorluğun durumunu görmek amacıyla seyahatlerde bulunmuştur. Bu kapsamda kendisinden önceki örnekler İstanbul çevresi ile sınırlı kalırken, Sultan Abdülaziz Mısır seyahati gerçekleştirmiş ve buraya giden

83 Ahmet Râsim, 1342/1924, s.250-251.

84 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 2011 (b), s.115-116.

85 Karal, 2011b, s.116-117. Sultan Abdülaziz'in Âli Paşa hakkında başmabeyncisi ile arasında geçen bir konuşmada söylediği "... ben onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azledip de Avrupaca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim" ifadeleri, padişahın Âli Paşa hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Bkz. a.g.e. s.122-123.

86 Mardin, 2000, s.108.

ikinci Osmanlı padişahı (Yavuz Sultan Selim sonrası) olmuştur. Ayrıca daha önce hiçbir Osmanlı padişahı tarafından yapılmamış bir yurtdışı seyahati gerçekleştirmiştir. Paris, Londra, Berlin ve Viyana şehirlerini ziyaret eden Sultan Abdülaziz, bu gezide Avrupa'da gördüğü kimi uygulamalardan etkilenmiş ve bunu İmparatorluğa aktarmak istemiştir.⁸⁷ Bu değişimlerden yurtdışı ziyareti kuşkusuz İmparatorluk için önemli bir yeniliktir. Daha önce askerî seferler dışında İmparatorluk dışına çıkmayan Osmanlı padişahı geleneği dikkate alındığında bu seyahatin önem derecesi daha iyi anlaşılacaktır. Sultan Abdülaziz'in böyle bir seyahat yapmaya iten birçok sebebin olduğu görülmektedir. Görünüşte III. Napolyon'un daveti üzerine yapılan bu seyahatin, arka planında bazı diplomatik amaçların yer aldığı görülmektedir.⁸⁸ Bu durum diplomatik ilişkilerin, İmparatorluk açısından kazandığı önemin devam ettiğini göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Buna ek olarak padişah yeni bir uygulama olarak her yılbaşında Babiâli'ye gelerek, vükelâya bir yıllık uygulamaları özetleyen bir nutuk okunması usulünü kabul etmiştir.⁸⁹ Bu nutuklardan birisi Sultan Abdülaziz tarafından Şurâ-yı Devletin açılışında (10 Mayıs 1868) okutulmuştur. Bu nutk-ı hümayunde yer alan ifadeler, Osmanlı İmparatorluğundaki yönetim anlayışındaki dönüşümün anlaşılması bakımından önemli ipuçları vermektedir. *"Çûn ki bir hükûmetin vazifesi her bir ahvâlde ahalisinin hukuk-i hürriyetini muhafaza emrinden olup ve ahali hakkında olan idaresi dahi cebr ü tağallüb suretiyle olmamak lazımdır. Ve Suret-i cebir ü tağallübde olan idare ise hükûmetin hukukunun haricinde bir fazla zulm ü teaddî demek olacağından, bu câiz ve münasib olmadığı gibi..."*⁹⁰ ifadeleri ile başlayan nutk-ı hümayun, açık olarak halkın hukuki hürriyetinin korunmasının hükûmetin görevi olduğunu belirtmekte, baskıcı ve zorbaca bir hükûmetin ise zulüm ve bir anlamda hak tecavüzü olacağını belirtmektedir. Aynı nutkun devamında yer alan,

"... Hâsılı bir idarenin her ne kadar usûl ü furûunda kavânin ü nizamâtı muhikk ü müstakim ve adaletle mukârin olur ise ol kadar vezâifini icrâ etmiş olur. Zira kâffe-i âciz ü mazlumînin merci ü zahîri ve medâr-ı istinad olan mahal ancak bab-ı ma'deleştir. Yoksa yalnız bab-ı hükûmet değildir. Ve bu babda en ziyade elzem olan hükûmetin bir derece kuvvetidir ki, hattâ idaresinde mevcut olan bircümle ahalisinin hukukunu tamamıyla muhafazaya muktedir ola. Bu dahi ahalisinin serveti ve memleketin ma'mûriyetiyle hâsıdır. Servet-i ahali ve imar-ı memleket kazıyyesi ise ahalinin hukuk-ı zâtiyye ve şahsiyesi ve kâffe-i emvâl ve emlâkı, her bir mefâsid ve mezâlimden berî olan bir idare-i muntazama ve müstakîme vasıtasıyla hıfz olunmakla olur..... hukuk-i şahsiyye ve tasarrufiyye cihetleriyle âlemin nâil olduğu müsâadâta mugâyeret ve muhalefeti istilzâm eden bir emrin usûl-i meşruiyetini bilmeyerek hükmetmek ve efrâd-ı ahalinin tasarrufât ve emlâkına şu vehile tasaddî ve müdahale olunmak kat'an lâyük ü münasib değildir. Ve a'sâr-ı sâlifede menâfi-i ahali ve memleket zımında yapılmış olan şeylerden, asrımızda eğer ki istifade kabil değildir; lâkin sâbıkta mevzu olan usûl ü kanunun dahi kifâyeti, memleket ü ahalizimizin ihtiyacâtı derecesinde olmuş olaydı, şu vakitte Avrupa'nın en mütemeddin ve muntazam hükûmetleri sırasında olmamız iktizâ eder idi..... Ve dahi umûr-ı diniyye ve mezhebiyye bahislerine gelince, herkes diniyle mu'tekid ve mütedeyyin olsun..... Şu kadar ki hangi dinde ve ne mezhebde olur ise olsun, mâdemki muhtelit

87 Karal, 2011b, s.118-119.

88 Davison, 2005, s.245.

89 Karal, 2011b, s.119.

90 Muharrerât-ı Nâdire, 2018, s.52.

ve müttehit olarak bir vatan ahalisi olmuş olurlar; şu hâlde taasubât ve mübânenet-i diniyye namıyla taabbüdâta müteallik olan maneviyatı vesile ederek, yekdiğerini tahkir ve husumet etmemeleri lâzımdır."⁹¹

ifadeleri geçmiş dönemlere nazaran önemli değişikliklere işaret etmektedir. Kanunun uygulanması gerekliliği ve adalet vurgusu, hükümetin halkının hukukunu koruması, halkın mal ve emlakının korunması ve müdahale edilmemesi gibi önemli noktaları vurgulamaktadır. Ayrıca geçmiş dönemlerde kanunların, ülkenin ve halkın ihtiyaçları derecesinde olması halinde Avrupa'nın en medeni hükümetleri arasında olunması gerektiği düşüncesi; kanun ve hukuk kavramlarının devlet ve hükümet açısından kazandığı önemi göstermektedir. Ayrıca din ve mezhep farklılığı olmaksızın ortak bir vatan fikrine yapılan vurgu, dönemin Osmanlılık anlayışı çerçevesinde ortak bir payda yaratma çabası açısından dikkat çekicidir. Bu nutukta Şura-yı Devlet'in açılışından bahsedildikten sonra önemli bir cümle daha yer almaktadır. İlgili nutukta yer alan "... *Ve bir de emr-i mutenâ-yı muhâkemât ki, hukuk-i ibâdî yani emniyet-i can ve ırz u mal mevâdd-ı mühimmesini mihver-i lâyıkında idare etmek emeliyle ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye namıyla bir meclis-i müstakil daha icad olunarak, onunla dahi hükümet-i şer'îye ve kanuniyenin hükümet-i icrâiyeden tefriki esası vaz' edilmiştir...*"⁹² ifadeleri ile kuvvetler ayrılığına yönelik girişim, padişah tarafından bizzat dile getirilmiştir.⁹³

Sultan Abdülaziz dönemine ait olduğu düşünülen⁹⁴ bir başka belgede ise;

*"... Cemî' sunû-i tebaamızın bilâ-istisnâ mazhar-ı adalet ve müsavât olmaları akdem-i vezâif olup, mülkün terakki ü ma'mûriyeti ve ziraat ü ticaretin tevsîi esbâbının istihzarı ve mahâkim-i umumiyenin itmam-ı ıslahatıyla sıyânât-i hukuk-i tebaanın bir kaide-i sâlime ve emniyete rabt, velhâsıl asrın mukteziyyâtına göre her nevi ıslahât-ı mühimmede lâzım olan esbâb ü tedâbirin ittihazı ile devam-ı terakkiyata bi'l-ittifak sarf-i sa'y ü ihtimam olunması matlûb-i kat'îdir"*⁹⁵

ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu belgede de, adalet ve eşitlik kavramlarından bahsedilmiş, mahkemelerin ıslahatının tamamlanması, halkın hukukunun korunması ve ilerleme için çaba gösterilmesine devam edilmesinin belirtilmesi, yukarıdaki nutuk ile önemli benzerlikler içermektedir. Bu durum Sultan Abdülmecid devrinde başlayan değişimin, Sultan Abdülaziz devrinde de devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Karlofça Antlaşması sonrasında reform yapılması gerekliliğini anlayan Osmanlı yöneticileri, etkinin en çok hissedildiği askerî alanda reformların yapılmasını başlatmışlardır. Lale Devri ve III. Selim dönemi ile beraber geleneksel reform anlayışı terk edilmiştir. Fakat asıl önemli değişim II. Mahmud döneminde yaşanmıştır. II. Mahmud'un

91 *Muharrerât-ı Nâdire*, 2018, s.52-53. Bir görüşe göre Padişah Abdülaziz'in bu konuşmasında, yasaların ihtiyaca cevap verememesi ve eski kurumların yetersizliği nedeniyle geri kalındığını hiçbir hükümdar bu kadar açık olarak dile getirmemiştir. Bu nedenle derin etkiler bırakan bu konuşmada bu tarz ifadelerin yer alması, Padişah Abdülaziz'in yeni döndüğü Fransa seyahatinin etkisi sonucudur. İlgili görüş için bkz. Süleyman Arslan, "Tanzimat Döneminin Yarattığı Bir Yargı Organı: Şura-yı Devlet", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991, s.250.

92 *Muharrerât-ı Nâdire*, 2018, s.53; Seyitdanlioğlu, 1999a, s.114-115.

93 Seyitdanlioğlu, 1999a, s.115.

94 Aktan'a göre tarihsiz bir belge olmasına rağmen, içeriğinden Sultan Abdülaziz dönemine ait olduğu anlaşılmalıdır. Bkz. *Muharrerât-ı Nâdire*, 2018, s.IX.

95 *Muharrerât-ı Nâdire*, 2018, s.20.

saltanat döneminde 1826 yılı önemli bir kırılma noktası olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılması, ıslahatların uygulamaya konması açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Askerî ıslahatlar yerine devlet teşkilatında da birçok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde nezaretlerin ve bazı meclislerin oluşturulması gibi değişimler sonraki dönemdeki reformların altyapısını oluşturmuştur. Bu kurumların oluşturulmasında geçmiş dönemlerde kullanılan Meclis-i Meşveret gibi uygulamaların oluşturduğu altyapının etkili olduğu açıktır. Nitekim bu kurulun III. Selim ve II. Mahmud tarafından sıklıkla kullanılması ve II. Mahmud döneminde bu kurulun yerini Meclis-i Vâlânın alması, bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca bu dönemde yeniden yurtdışında daimi elçiliklerin oluşturulması ile Batı'yı tanıyan personel yetişmiş, kurulan Tercüme Odası ile ise yabancı dil bilen Müslüman personel sayısı artmıştır. Bunun önemi ise Tanzimat döneminde ortaya çıkacaktır. Nitekim Tanzimat döneminde yapılacak ıslahatlarda bu yetişen personel önemli bir rol almıştır. Tanzimat dönemi ise bu geçmiş tecrübelerin üzerinde inşa edilmiştir.

Bu dönemde Babiâli bürokrasinin önem kazanması ve reformların itici gücü olması ile beraber padişahın görece geri planda kaldığı görülmektedir. Kanun devleti kavramının ortaya çıkması, yeni kurulan meclislerin padişahın bazı yetkilerini sınırlaması gibi özellikler, Osmanlı padişahlarının yönetim tarzlarında da bazı değişimleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle Sultan Abdülmecid dönemindeki birçok yeni uygulama, eski mutlak Osmanlı padişahı profilinin değişimine önemli bir işaretler. Bu değişim Sultan Abdülmecid döneminde de devam etmiştir. Bu iki padişahın yeni uygulamaları ve nutuklarında kullandıkları kavramların hukuk, eşitlik, adalet, ortak kültür, can ve mal güvenliği vb. gibi konulara odaklanması, Batı tarzı modern devlete ilişkin kavramların ilk kez Osmanlı padişahları tarafından dile getirilmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu geçmiş dönemlere göre önemli bir değişimdir. Dönemin İmparatorluğunun içinde bulunduğu koşullar ve dönemin uluslararası konjonktürünün de bu süreçte etkili olduğu dikkate alınmalıdır. Ayrıca bu değişimde Tanzimat reformları ve Babiâli bürokrasinin etkinliğinin önemli etkisi olduğu açıktır. Nitekim bu gelişmeler 1839 yılı sonrası Mustafa Reşid Paşa ile başlayan ve 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatı ile sona eren Babiâli bürokrasi ve özellikle hariciye kökenli bürokratların etkinliğinin zirvede olduğu dönemde yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler ele alındığında Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı padişahlarını yönetim anlayışında önemli değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ise Osmanlı padişahların geçmiş mutlakiyetçi yönetim anlayışına göre Tanzimat döneminde önemli farklılıklar edindiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali, (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, Süleyman, (1991). "Tanzimat Döneminin Yarattığı Bir Yargı Organı: Şura-yı Devlet", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, s.241-255.
- Baykal, Bekir Sıtkı, (1979). "Mustafa III", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.700-708.
- Baysun, M. Cavid, (1978). "Abdülhamid I", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.73-76.
- Berkes, Niyazi, (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- Berkes, Niyazi, (2016). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

- Bilim, Cahit, (1990). "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, Sayı:1, s.29-43.
- Bozkurt, Gülnihal, (1994). "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.271-277.
- Çadırcı, Musa, (1988). "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, Cilt: LII, Sayı: 203, Ağustos, s.601-626.
- Davison, Roderic, (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul.
- Erdem, Gökhan, (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Faroqhi, Suraiya, (2010). "Empires before and after the Post-colonial Turn: The Ottomans", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/ North African Studies, A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*, Sayı: 36, 2010, s.57-76.
- Findley, Carter V., (1985). "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, (Gn. Yön. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 259-262.
- Findley, Carter V., (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli, 1789-1922*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Findley, Carter V., (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1964). "Nizâm-ı Cedîd", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.309-318.
- Hale, William, (1996). *1789'dan Günümüze, Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayın, 1.Baskı, İstanbul.
- Hathaway, Jane, (2013). *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*, Routledge, London and New York, 2013.
- İnalcık, Halil, (2007). "Padişah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul, s.140-143.
- İnalcık, Halil, (1958). "Osmanlı Pâdişahı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:4, s.68-79.
- İnalcık, Halil, (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil, (2012). "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 2012, s.31-56.
- İnalcık, Halil, (2016a). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II, Tağayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil, (2016b). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet, (2001). "Kalemiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:24, s.248-249.
- İpşirli, Mehmet, (2008). "Sadrazam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:35, 2008, s.414-419.
- Karal, Enver Ziya, (2007). *Osmanlı Tarihi, V.Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara.
- Karal, Enver Ziya, (2011a). *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara.

- Karal, Enver Ziya, (2011b). *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara.
- Karal, Enver Ziya (1999). "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.12-30.
- Kaynar, Reşat, (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4.Baskı, Ankara.
- Kuran,ERCÜMEND, (1961). "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, 20-26 Ekim 1961, Ankara, s.489-496.
- Lewis, Bernard, (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Machiavelli, (1994). *Prens*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1994.
- Mardin, Şerif, (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press.
- Muharrerât-ı Nâdire*, (2018). haz. Ali Aktan, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Mumcu, Ahmet, (2017). *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, 4.Baskı, Ankara.
- Ortaylı, İlber, (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3.Baskı, Ankara, 2008.
- Ortaylı, İlber, (2014a). "Osmanlı'da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, Ed. Mehmet Ö.Alkan, 10.Baskı, İstanbul, s.37-41.
- Ortaylı, İlber, (2014b). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 39. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (2014c). *İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir, (2003). "Mahmud I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:27, İstanbul, s.348-352.
- Pierson, Christopher, (2011). *Modern Devlet*, Chiviyazıları Yayınevi, çev.Neşet Kutluğ-Burcu Erdoğan, Birinci Baskı, 2011, İstanbul.
- Râsim, Ahmet, (1342/1942). *İstibdattan Hâkimiyeti-i Millîyeye*, Kanaât Matbaası, İstanbul.
- Reed, Howard, (1991). "Tanzimat Ne Zaman Başladı ve Bitti? Zamanlaması İle İlgili Görüşler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, s.21-25.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, (1999a). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet V., (1999b). "Divanı-ı Hümâyûn'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Osmanlı, Cilt:6, Teşkilat*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.17-23.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, (2005). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shaw, Stanford, (2002). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume 1: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer, (2016). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

- Veldet, Hıfzı, (1999). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.139-209.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, (2019). "Lale Devrinden Tanzimat'a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839)", *Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, 1.Basım, İstanbul, s.79-129.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, (1996). "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:7, s.319-338.
- Yeşil, Fatih, (2002). *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratib Efendi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşil, Fatih, (2009). *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yetiş, Kâzım, (1994). "Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.107-134.